

Atıf: Çiçek Atsız, Atike. "Tasavvuf Tabakât Literatürü Ekseninde Bir Sûfinin Portresine Bütüncül Bakış: Zünnûn El-Mısırî Örneği".

Kadim Akademi SBD 7/2 (Aralık 2023), 115-136.

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1378309>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi: 19.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 15.12.2023

TASAVVUF TABAKÂT LİTERATÜRÜ EKSENİNDE BİR SÛFİNİN PORTRESİNE BÜTÜNCÜL BAKIŞ: ZÜNNÛN EL-MISRÎ ÖRNEĞİ

Atike Çiçek Atsız*

Özet

Tasavvuf ilminin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği merhalelere bakıldığında yapı ve mahiyet itibarıyla diğer din bilimlerinden belirgin bir şekilde ayrıştığı görülmektedir. Bu ayrım noktalarından biri; tasavvufî düşünce sistemi ile sûfî şahsiyetlerin hayatı arasında doğrudan bir ilişkinin söz konusu olmasıdır. Tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi normatif din geleneklerinde öncü âlimlerin yaşantı ve hâlleri ile tebellür ettikleri alanlardaki düşünce geleneğinin belirginleşmesi arasında güçlü bir irtibat mevcut değildir. Buna mukabil tasavvuf doktrininde bir düşüncenin bilgi ve hal olarak değer kazanması bilhassa o düşüncenin sûfinin hayatıyla temessül etmiş olmasına bağlıdır. Bu bakımdan tasavvuf tarihindeki tabakât literatürü tasavvufî düşünce açısından oldukça önemlidir. Bu önem yalnızca tasavvuf tarihi araştırmaları ile sınırlı değildir. Nazarî tasavvuf alanına bakıldığında, tasavvufî ıstılahların anlaşılması ve teoride mevcut olan tasavvuf düşünce sisteminin pratiğe yansımalarının görülmesi için özellikle ilk dönem sûfî şahsiyetlerin yaşantı ve hâllerinin çözümlenmesi oldukça önemlidir. Bu öneme binaen, çalışmamızda erken dönem sûfilerinden biri olan Zünnûn el-Mısırî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve tasavvufî görüşleri, klasik dönem tabakât kitapları ile çağdaş dönem tasavvuf eserleri çerçevesinde ele alınıp değerlendirilecektir. Bununla birlikte, çalışmamız tabakât eserlerinin genel yapısı ile bir mutasavvıfın sûfî tabakâtında nasıl ele alındığına dair bir kanaat oluşmasına imkân tanıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sûfî, Tabakât, Zünnûn el-Mısırî, Mârifet.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dr. Öğrencisi. atikecicek@artuklu.edu.tr, 0000-0002-1349-333X

Citation: Çiçek Atsız, Atike. "A Comprehensive View of A Sufi's Portrait Based on Tasawwuf Tabakat Literature: The Example of Zunnun Al-Misri".
Kadim Akademi SBD 7/2 (December 2023), 115-136.
<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1378309>

Article Type: Research Article

Application Date: 19.10.2023

Accepted Date: 15.12.2023

A COMPREHENSIVE VIEW OF A SUFI'S PORTRAIT BASED ON TASAWWUF TABAKAT LITERATURE: THE EXAMPLE OF ZUNNUN AL- MISRI

*Atike Çiçek Atsız**

Abstract

When looked into the phases which discipline of Islamic mysticism undergo along with historical process, it is seen that there are points distinctively differ from other religious sciences with its structure and nature. One of these distinction points is being a matter of a straight relation between the sufistic consideration system and the life of sufic figures. There is no a strong liaison between life of scholars, who are pioneer in the normative religion traditions such as interpretation, hadith, kalam, fiqh, and being clarified thought traditions in the fields they have manifested. In spite of this, in Sufism doctrine, an idea's raise in value as information and state, is especially depend on Sufi's making similitude with his life. Therefore, tabaqat literature in the Sufism history is quite important in terms of sufistic consideration. This importance isn't limited with only sufism history researches. Considering notional sufism field, in other for sufistic terms to understood and reflections of sufistic consideration system, which in place in theory, to seen, it is highly important to solve the life and circumstance of, especially, early period sufi persons. Life of Zünnûn el-Misrî, one of the early period sufis, and his sufic views will be handled.

Keywords: Tasawwuf, Sûfî, Sûfî Biography, Zunnûn al-Misrî, Ma'rifah.

* Assistant. Gör., Mardin Artuklu University Faculty of Islamic Sciences. Research Ankara University Institute of Social Sciences Dr. Student. atikececek@artuklu.edu.tr, 0000-0002-1349-333X

1. Giriş

Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]) tasavvufun doğuş devri olarak kabul edilen zühhd döneminden sonra zühdden tasavvufa geçiş sürecinde yaşayan ve Mısır tasavvuf mektebinin öncüsü olarak kabul edilen bir sûfidir. Özellikle mârifet, muhabbet ve tövbe kavramına getirdiği yorumlarla kendisinden sonra gelen pek çok âlim ve sûfiyi etkilemiştir. Tasavvuf felsefesinde bilgi nazariyesi problematiği çerçevesinde ele alınan ilim ve mârifet kavramlarının erken dönem tasavvuf düşüncesindeki yerinin tespit edilebilmesi bakımından Zünnûn el-Mısırî'nin görüşleri büyük önem arz etmektedir. Buna binaen çalışmamızda tasavvuf tarihi literatürü ışığında Zünnûn el-Mısırî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve temel tasavvufî görüşleri genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Çalışmada klasik dönem ve çağdaş dönem eserleri olmak üzere hem birincil hem de ikincil kaynaklara referans olarak müracaat edilmiştir. Klasik dönem kaynaklarından bir kısmı tabakât, bir kısmı menâkıb, bir kısmı ise tarih kitabı niteliğindedir. Makalede Sülemî'nin (ö. 412/1021) Tabakâtü's-sûfiyye'si, İsfahânî'nin (ö. 430/1038) Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ'sı, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) Keşfü'l-mahcûb'u, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) er-Risâle'si, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) Târîhu Medîneti Dımaşk'ı İbnü'l Cevzî'nin (ö. 597/1201) Sıfatü's-safve'si, Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) Tezkiretü'l-evliyâ'sı, Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) Nefehâtü'l-üns'ü, , Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) Tabakâtü'l-kübrâ'sı, İbnü'l-Mülakkın'ın (ö. 804/1401) Tabakâtü'l-evliyâ'sı, Süleyman Şeyhî'nin (ö. 1235/1819) Bahrü'l-velâye'si birincil kaynaklarımızdır. İlerleyen bölümlerde eser hakkında kısaca mâlumat verilecektir.

Öte yandan tespit edebildiğimiz kadarıyla çağdaş dönemde Zünnûn el-Mısırî hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ulaşabildiğimiz ve çalışmamızda başvurduğumuz temel kaynaklar ise Necdet Tosun'un, DİA'da yer alan "Zünnûn el-Mısırî", Reynold Nicholson'ın, Tasavvufun Menşei Problemi, Alexander Knysh'ın, Tasavvuf Tarihi ve Hacı Bayram Başer'in, İslam Düşünce Atlası içerisinde yer alan "Zünnûn el-Mısırî" başlıklı çalışmalardır.

Söz konusu temel kaynaklar kronolojik sırayla zikredilecek, eserler hakkında kısaca genel bilgiler verildikten sonra müelliflerin Zünnûn el-Mısırî'yi ele alış tarzlarına değinilecektir. Bu bağlamda zikredilen kaynakta sûfi hakkında hangi bilgilerin yer aldığı, sûfiden nakledilen rivayetler ve sûfi özelinde bilhassa vurgulanan bazı tasavvuf ıstılahları ele alınacaktır. Bu durum okuyucuya eserler arasında karşılaştırma yapma imkânı sunacağı gibi, aynı zamanda sûfi hakkında bütüncül bir yaklaşımın ortaya çıkmasını da sağlayacaktır. Akabinde Zünnûn el-Mısırî'nin hayatı ve tasavvufî görüşleri ele alındıktan sonra, tasavvuf düşüncesindeki konumuna ayrıca temas edilecektir. Çalışmanın kapsamını ve maksadını aşacağından dolayı, tabakât kitaplarının yapısı ile ilgili herhangi bir karşılaştırma yapılmayacak aynı şekilde el-Mısırî'nin tasavvufî görüşleri ayrıntılı olarak tahlil edilemeyecektir.

Bu çalışmanın temel amacı ise; ilk dönem sûfi şahsiyetlerden biri olan, özellikle "mârifet, tövbe" gibi bazı tasavvufî ıstılahların belirginleşmesinde önemli rol oynayan Zünnûn el-Mısırî'yi klasik dönem tasavvuf literatürünün birincil ve ikincil kaynakları ve çağdaş dönemde yapılan çalışmaları ele alarak Zünnûn'un hayatını ve tasavvufî görüşlerini sistematik bir bütünlük içerisinde ortaya koymaktır.

2. Klasik Dönem Tasavvuf Literatüründe Zünnûn el-Mısırî

Sülemî (ö. 412/1021) tarafından kaleme alınan *Tabakâtü's-sûfiyye*, sûfi tabakâtıyla ilgili günümüze ulaşan ilk eser olması itibariyle tasavvuf tarihi literatüründe büyük öneme sahiptir. Sülemî *Tabakât*'inde sûfileri çeşitli kısımlara ayırarak ele alır. Daha sonra sûfilerin künyeleri, nesepleri ve hocaları hakkında genel bilgiler verir. Ayrıca zikrettiği şahıslardan nakledilen hadislere işaret ederek, sûfilerle hadis ilmi arasında bir irtibat kurmaya çalışır. Müellif eserinde Zünnûn el-Mısırî'ye ise ikinci sırada yer verir. Burada Zünnûn'un gerçek adı, lakabı, künyesi ve vefat bilgisi aktarılır. Daha sonra Zünnûn'dan nakledilen bir hadis rivayeti zikredilir ve akabinde çeşitli tasavvufî konularla irtibatlı olarak sûfinin rivayetlerine değinir.¹

Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) tarafından kaleme alınan *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ* adlı kitabı ilk dönem tabakât eserleri arasında yer alır. Müellif öncelikle sahabe döneminden başlayarak tabiin ve tebeu't-tâbiîn'den zahit ve sûfi kimselerin yaşamlarını ele alır, ardından II-IV. (VIII-X.) yüzyıllarda yaşayan zahit ve sûfileri tanıtır. Eserde Zünnûn'un asıl ismi, künyesi, nesebi ve hocası gibi biyografik anlamda herhangi bir bilgi verilmez, bunun yerine doğrudan sûfi'nin aktardığı rivayetlere değinilir. İsfahânî bu bağlamda sûfinin çeşitli konularla ilgili sözlerini aktarır ve oldukça geniş bir anlatımla kendisi hakkında bazı menkıbeler zikreder.²

¹ Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, çev. Mustafa Abdülkâdir Â'ta (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 1/15-26.

² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, çev. Muhammed Rıza Şefîî Kedkinî (Kahire: Darü'l- Ümmü'l Kiraê li'd-Dibaêti ve'n-Neşr, ts.), 11/331-451; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Allah Dostlarının Dünyası Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*, çev. Hüseyin Yıldız vd (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015).

Keşfü'l-mahcûb Hücvîrî'ye (ö. 465/1072 [?]) ait bir eser olup, tasavvufun hem teorik hem de pratik konularına sistematik olarak ilk kez yer vermesi itibariyle tasavvuf literatüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Eserin birinci bölümünde tasavvufun mahiyetine, temel tasavvufî kavramlara ve ilk dört halifeden itibaren tabiin nesline kadar olan zahit ve sûfi kimselerin biyografilerine yer verilir. İkinci bölümde ise sûfi zümresinden bazı âlimler ve onların düşünceleri ele alınır. Hücvîrî eserinde sûfilere müstakil bir biçimde ele almak yerine, tasavvufî kavramları başlıklara ayırarak bu başlıklar altında söz konusu şahsiyetlerin konuyla ilgili görüşlerini aktarmayı tercih eder. Bu bağlamda Zünnûn el-Mısıri'nin görüşleri "tasavvufun özü" başlığı altında ele alınır.³

Risâle, Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) tarafından 437-438 yılları arasında yazılan bir eserdir. Yaklaşık elli bölümden oluşur ve bu bölümler kitapta baplar şeklinde yer alır. Ayrıca *Risâle*, genel çerçevede ehl-i sünnet akaidine paralel yazıldığından sûfi olmayan kimseler tarafından da büyük rağbet görmüş ve tasavvuf düşüncesinin yayılmasında büyük ölçüde etkili olmuştur. *Risâle*'de sûfiler dini ve şer'i hükümlere bağlılıkları itibariyle ele alınır ve müellif bu bağlamda sûfilerden çeşitli rivayetler ve menkıbeler aktarır. Kuşeyrî Zünnûn el-Mısıri'yi, İbrahim b. Edhem'den sonra Fudayl b. İyâz'dan önce zikreder. Müellif önce sûfi'nin ismini, künyesini, babasının nesebini ve vefat tarihini aktarır. Ardından kendisi hakkında övgü dolu sözler zikreder ve son olarak ise sûfidan nakledilen bazı rivayetleri kısaca ele alır.⁴

Sifâtü's-safve İbnü'l Cevzî (ö. 656/1258) tarafından *Hilyetü'l-evliyâ*'nın üstüne ilaveler yapılarak oluşturulan bir eserdir. İbnü'l Cevzî *Hilyetü'l-evliyâ*'yı sistemli olması, eserde sûfi olmayan bazı şahısların zikredilmesi ve kadın sûfilerin ele alınmaması itibariyle eleştirir. Bundan dolayı *Sifâtü's-safve*'de bir sistem kurmaya çalışarak sûfilere yaşadıkları bölgelere göre kategorize ederek ele alır. Eserde Yahya el Buveytî'den sonra ve Halil b. Murre'den önce Zünnûn el-Mısıri'ye yer verilir. Burada öncelikle sûfinin ismi, künyesi, lakabı, nesebi ve babası hakkında genel bilgiler aktarılır. Bu genel bilgilere yer verdikten sonra kendisinden Allah'ın azametiyle ilgili çeşitli beyitler aktarılır ve sûfidan nakledilen bazı rivayetlere yer verilir.⁵

Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds Ali Şir Nevâî'nin isteği üzerine Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) tarafından kaleme alınan bir eserdir. Eser, Abdurrahman b. Sülemî'nin *Tabakât* kitabı referans alınarak yazılmıştır. Câmî, eserin giriş bölümünde sûfilerin söz ve davranışlarını açıklamak için ilk olarak tasavvuf istilâhları hakkında genel bilgiler verir. Kitabın ikinci bölümünde müellif, 600'ü geçen sûfinin hayatını ele alır, ayrıca son bölümde bazı kadın sûfi ve abidler

³ Ebü'l-Hasan Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Ahmed Abdurrahim es-Saih - Tefvik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, 1427); Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 167-169.

⁴ Ebü'l-Kasım Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, çev. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. Şerif (Kûm: Menşurat'u Beydar, 1416), 1/37-38; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999).

⁵ Ebü'l-Ferec İbnü'l Cevzî, *Sifâtü's-Safve*, ed. Tarık Muhammed 'Abdülmün'im, (İskenderiye: Dâru İbn Haldûn, ts.), 2/879-880; Ebü'l-Ferec İbnü'l Cevzî, *Resulullah'ın Ashabının ve Belde Belde Allah Dostlarının Hayatı ve Faziletleri*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016).

hakkında bilgiler verir. Câmî'nin eserinde sûfleri kronolojik bir sıraya veya yaşadıkları bölgeye nispetle değil de tasavvufî hareketlere bağlılıkları itibariyle ele alması dikkat çekicidir. Bu bağlamda Zünnûn el-Mısırî'ye ikinci sırada Ebû Haşim es-Sûfî'den sonra ve İsrâfil el-Mağribî'den önce değinir. Müellif, Zünnûn'un tam adı, künyesi, nesebi ve babası hakkındaki bilgileri aktarır. Bunların yanında sûfinin kendisinden ilim tahsil ettiği kimselere ve hocalarına işaret eder. Daha sonra Zünnûn hakkında nakledilen rivayetleri ele alır ve sûfinin bazı tasavvufî kavramlara dair görüşlerini aktarır.⁶

Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) tarafından kaleme alınan *Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eser, tasavvuf literatüründe tabakât türü eserlerden biridir. Müellif sahâbe döneminden itibaren kendi dönemine kadar gelen 420'nin üzerinde âlim ve zahidin biyografisine yer vermiştir. Kitapta sûflerin biyografilerinin yanı sıra, bazı tasavvuf terimleri de ele alınır. Şa'rânî, İbrahim b. Edhem'den sonra ve Ma'rûf el-Kerhî'den önce Zünnûn el-Mısırî'yi zikreder. Müellif eserinde sûfinin tam adını, künyesini, nesebini, babasının adını ve vefat bilgisini aktarır. Daha sonra Zünnûn el-Mısırî'nin cenazesinde yaşanan bazı garip olaylara işaret eder ve sûfiden çeşitli konularla ilgili bazı nakillerde bulunur.⁷

Tezkiretü'l-evliyâ, Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) tarafından Farsça olarak kaleme alınan tasavvufî bir eserdir. Müellif eserin yazılış gayesinin, velilerin Kur'an ve sünneti en güzel şekilde açıklayan sözlerini aktarmak ve insanların manevi yönden istifade etmesini sağlamak olduğunu söyler. Eser Ca'fer es-Sâdık ile başlayıp Hallâc-ı Mansûr ile son bulur. Toplam yetmiş iki kişinin hayatına dair menkıbe ve sözler aktarılır. Her bir sûfî için bir bölüm ayrılır ve o bölüme zikr faslı ile başlanır. Ayrıca müellif İmam Şâfiî, Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel gibi büyük mezhep imamlarını da eserinde zikreder. Bunun yanında eserin son kısmında Râbiat'ü'l-Adeviyye gibi kadın sûflere yer verildiği ve onlardan geniş nakillerde bulunduğu görülür. Ferîdüddin Attâr eserinde Bişr el-Hâfi'den sonra ve Bâyezid-i Bistâmî'den önce Zünnûn el-Mısırî'ye yer verir. Bu kısımda sûfinin hayatına dair herhangi bir biyografik bilginin aktarılmadığı görülür. Müellif bunun yerine girişte çeşitli ifadeler ile sûfiyi övdükten sonra ardından Mısır halkının kendisine yönelik bazı ithamlarına değinir. Sûfinin Zünnûn lakabıyla tanınmasının nedeni ve cenazesinde yaşanan birtakım garip hadiseler de Attâr'ın ele aldığı konulardan biridir. Bunun yanında Attâr edep, mârifet, ihlas ve sıdk konuları başta olmak üzere sûfiden nakledilen bazı rivayetlere yer verir.⁸

⁶ Nureddin Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns min Hazarâti'l-kuds*, ed. Dr. Mahmut Âbidî (Tahran: İntişarât-ı İttılaât, 1382), 71-84; Süleyman Uludağ - Mustafa Kara (ed.), *Evliya Menkıbeleri (Nefehâtü'l-Üns)*, çev. Lâmiî Çelebi (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 154-157.

⁷ Ebü'l-Mevâhib eş-Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, çev. Ahmed Abdurrahim es-Saih - Tefik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sikâfati'd-Diniyye, 1426), 129-131; Ebü'l-Mevâhib eş-Şa'rânî, *Evliyâlar Ansiklopedisi Tabakatü'l-Kübrâ*, çev. Abdülkadir Akççek (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2011), 1/228-235.

⁸ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ* (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmmetü lil-Kitab, 2006), 17-18; *Ferîdüddin Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984).

İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) *Tabakâtü'l-evliyâ*da sûfleri isim sırasına göre ele alır ve Zünnûn el-Mısırî'yi de "harf-i zâl" başlığı altında zikreder. Müellif öncelikle sûfinin asıl adını, ardından künyesini ve daha sonra Zünnûn lakabı ile şöhret bulduğunu aktarır. Kitapta Zünnûn'un babasının Nûbe'li takva sahibi kimselerden olduğu bilgisi aktarıldıktan sonra vefat tarihiyle ilgili bilgilere yer verilir. Akabinde ise kendisinden nakledilen bazı rivayetler ele alınır ve ilk kez bu eserde Zünnûn'un selefleri olarak bazı isimlerin zikredildiği görülür.⁹

Köstendilli olarak bilinen Nakşibendi şeyhlerinden Süleyman Şeyhî (ö. 1235/1819-20) *Bahrü'l-velâye* adlı eserinde Zünnûn el-Mısırî'ye on ikinci sırada yer verir. Diğer tabakât eserlerinde olduğu gibi önce Zünnûn hakkında biyografik bir anlatım yapıldığı görülür. Müellif Zünnûn el-Mısırî'nin melamî bir yaşam tarzına sahip olduğunu ve insanlar tarafından zındık olarak nitelendirildiğini ifade ettikten sonra, doğrudan Zünnûn hakkından aktarılan ve kendisinden bizzat nakledilen rivayetleri ele alır.¹⁰

İbn Asâkir (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eserinde 2111.ci sırada Zünnûn el-Mısırî'ye yer verir. Müellif, sûfinin asıl adı, künyesi, lakabı, vefat tarihi hakkındaki bilgileri aktarır. Burada dikkat çekilen nokta yazarın aralarında çok az fark bulunmasına rağmen sûfi hakkındaki tüm rivayetleri, farklı râvi zincirleri ve çeşitli kanallarla nakletmesidir. Müellif aktardığı rivayetler hakkında herhangi bir yorum ve değerlendirmede bulunmadığı gibi ayrıca rivayetler arasında herhangi bir tercihte de bulunmaz. İbn Asâkir, tespit edebildiği tüm rivayetlere değindikten sonra Zünnûn'un çeşitli sözlerini aktarır ve kendisinden nakledilen bazı menkıbeleri ele alır. *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ın tabakât türünde bir eser olmamasına rağmen çalışmamızda ele alınmasının sebebi ise eserin kapsamlı bir anlatıma sahip olması ve özellikle sûfi hakkında diğer tasavvuf kitaplarında yer almayan pek çok bilginin burada aktarılmasıdır. *Târîhu Medîneti Dimaşk* bağlamında Zünnûn el-Mısırî'yi yeniden ele almanın bu sebeple önemli olduğu kanaatindeyiz.¹¹

Tablo 1: Klasik Dönem Tasavvuf Literatüründe Zünnûn el-Mısırî'nin Yerinin Tespiti

Müellif	Eser Adı	Eserin Dili	Sayfa Numarası	Rivayet Sayısı
Muhammed b. Hüseyin es-	<i>Tabakâtü's-Sûfiyye</i>	Arapça	27-33	2

⁹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Mülakkın el-Mısırî, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, çev. Mustafa Abdülkâdir Â'ta (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 173-183.

¹⁰ Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-Velâye*, çev. Semih Ceyhan - Sezai Küçük (Mavi Yayıncılık, 2007), 66-67.

¹¹ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, ed. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Ömerî, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 17/398 439.

Sülemî				
Ebû Nuaym el-İsfahânî	<i>Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l- Asfiya</i>	Arapça	331-401	5
Ferîdüddin Attâr	<i>Tezkiretü'l-Evliyâ</i>	Farsça	35,85,193, 250,507, 592	6
Hüseyin b. Nasr b. Muhammed	<i>Menâkıbu'l-Ebrâr ve Mehâsinü'l- Ahyâr</i>	Arapça	71-76, 95.	8
Hücvîrî	<i>Keşfü'l-Mahcûb</i>	Arapça	52,235-335	12
Abdülkerîm el-Kuşeyrî	<i>Risâle</i>	Arapça	37	10
Abdurrahman-ı Câmî	<i>Nefehât'ü'l Üns</i>	Arapça	71-79	7
İbnü'l Cevzî	<i>Sıfatü's-Safve</i>	Arapça	c. 2, 387.	25
Hatîb el-Bağdâdî	<i>Târîhu Bağdad</i>	Arapça	VIII, 390-394	-
İbn Asâkir	<i>Târîhu Medîneti Dimaşk</i>	Arapça	XVII, 398-442	-
İbnü'l-Mülakkın	<i>Tabakâtü'l-Evliyâ</i>	Arapça	173-181	24
Şa'rânî	<i>Tabakâtü'l-Kübrâ</i>	Arapça	I, 129-133	1

3. Çağdaş Dönem Tasavvuf Literatüründe Zünnûn el-Mısırî

Alexdander Knysht'in *Tasavvuf Tarihi* adlı eseri Batı'da tasavvuf alanında yapılan ve 2020 yılında Türkçe'ye kazandırılan bir eserdir. Eser on bölümden oluşur ve başlangıçtan günümüze kadar tasavvufun geçirdiği merhaleleri belirli sûfî şahsiyetler, belirli arketipler ve tasavvufun ortaya çıktığı ve geliştiği bölgeler itibariyle ele alır. Zünnûn el-Mısırî kitapta müstakil olarak ele

alınan şahıslardan biridir ve yazar kendisine eserin 52. sayfasında geçen "*Batı Vilâyetlerinde Zühhd ve Tasavvuf: Suriye ve Mısır*" başlığı altında yer verir. Eserde Zünnûn el-Mısırî'nin adı, lakabı, künyesi nesebi ve vefatı hakkındaki bilgilere yer verilir. Ayrıca sûfinin kendisinden ders aldığı bazı âlimlerin isimleri zikredilir ve ilim tahsili hakkında kısaca bilgi verilir. Mısır ve Bağdat'ta bazı kesimler tarafından kendisine uygulanan baskı ve fikirlerinden dolayı sûfinin maruz kaldığı çeşitli ithamlar yazarın üzerinde durduğu konular arasındadır. Son olarak Knysh, Zünnûn el-Mısırî'nin tasavvufî görüşlerine temas ettikten sonra sûfinin tasavvuf düşüncesinin gelişmesindeki rolüne işaret eder.¹²

Necdet Tosun tarafından TDV İslam Ansiklopedisinde Zünnûn el-Mısırî hakkında yazılan madde çağdaş dönemde sûfi hakkında yapılan en güncel çalışmalardan biridir. Müellif ilk olarak sûfinin doğum tarihini, nesebini, vefat tarihini, gerçek adını ve Zünnûn lakabı ile şöhret bulmasına neden olan hadiseyi aktarır. Zünnûn'un seyahat ettiği bazı bölgelere ve buralarda ilim tahsil ettiği âlimlere de yer verilir. Sûfinin bazı düşüncelerinden dolayı maruz kaldığı eleştiriler ve bu bağlamda yaşanan olaylar yazarın ele aldığı konular arasındadır. Ayrıca ilgili bölümde Zünnûn'un tıp, kimya ve simya gibi bazı havas ilimleri ile meşgul olduğu aktarılır ve bu bağlamda sûfiye nispet edilen eserler zikredilir. Bunun haricinde yazar, son bölümde genel çerçevede Zünnûn el-Mısırî'nin görüşlerine değinir ve kendisinden nakledilen bazı rivayetleri ele alır.¹³

Tasavvufun Menşei Problemi Reynold Nicholson (ö. ?) tarafından yazılan ve 2018 yılında Dr. Abdullah Kartal'ın çevirisi ile Türkçe'ye kazandırılan bir eserdir. Nicholson eserini, *Tasavvufun Kaynağı ve Gelişimi Üzerine Bir Araştırma, Sûfler, Tasavvufun Gayesi, Tasavvufta Şahsiyet Düşüncesi* şeklinde dört temel bölüme ayırır. Yazar bu bölümlerde tasavvuf düşüncesinin sembol ismi sayılabilecek nitelikteki sûfleri ve çeşitli tasavvufî istihlamları köken ve anlamları itibarıyla detaylıca ele alır. Konumuzla alakalı olan Zünnûn el-Mısırî'ye ise birinci bölümde zikrettiği "Üçüncü Asırda Tasavvuf" başlığı altında yer verir. Kitapta el-Mısırî'nin adı, nesebi, lakabı, vefat bilgisi aktarılır. Bunun yanında sûfinin hocaları ve talebeleri zikredilir ve tasavvuf düşüncesine dair görüşlerinin yer aldığı rivayetler aktarılır. Nicholson'ın Zünnûn hakkında ekseriyetle üzerinde durduğu nokta, kimya, tıp ve sihir ilimleri ile ilgilenmesidir. Eserde bu hususa özellikle vurgu yapılır. Yazar bu doğrultuda sihir, tılsım ve teosofi ilmi arasında bir irtibat kurmaya çalışır ve söz konusu irtibatı tasavvuf düşüncesi bağlamında açıklar. Bunun haricinde Zünnûn el-Mısırî'den nakledilen rivayetler bilhassa sûfinin mârifet düşüncesine ilişkin sözleri kitapta yazarın ele aldığı temel konular arasındadır.¹⁴

Zünnûn el-Mısırî hakkında yapılan güncel çalışmalardan biri de, İslam Düşünce Atlası kitabında Hacı Bayram Başer'in kaleme aldığı "Zünnûn el-Mısırî" maddesidir. Başer söz konusu maddede sûfiyi, 'Hayatı ve Öğretisi' olmak üzere iki başlık altında inceler. Hayatının ele alındığı

¹² Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ketebe Yayıncılık, 2020), 52-54.

¹³ Necdet Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/575-576.

¹⁴ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 43-48.

kısmında, sûfinin tam adı, doğum tarihi, vefat bilgisi, hocaları ve öğrencileri zikredilir. Ayrıca Zünnûn el-Misrî'nin etkilediği bazı âlimler de ilgili kısımda ele alınan konular arasındadır. Sûfinin bazı kelimelerden dolayı Mısır ve Bağdat halkının tepkisini üzerine çekmesi sebebiyle, siyasi otorite tarafından maruz kaldığı baskılara da ilgili maddede yer verilir. Zünnûn'un öğretisini ve tasavvufî görüşlerini genel çerçevede aktaran Başer, bu hususta birkaç rivayet zikreder ve sûfinin bilhassa üzerinde durduğu kavramlara yer vererek ilgili bölüme son verir.¹⁵

4. Tasavvuf Literatüründe Zünnûn el-Misrî Özelinde Vurgulanan Kavramlar

Bu tabloda klasik dönem tasavvuf literatüründe, sûflerin eserlerinde Zünnûn el-Misrî'den naklettikleri rivayetlerde temerküz ettikleri tasavvuf ıstılahları ele alınmıştır. Bu durum hem erken dönem tasavvufunda mevzubahis olan meselelerin tespit edilmesine hem de Zünnûn el-Misrî'nin rivayetlerinde zikredilen "mârifet, muhabbet ve tevbe" gibi kavramların yanı sıra diğer tasavvufî ıstılahların ortaya konulmasına da imkân tanıyacaktır.

Tablo 2: Tasavvuf Literatüründe Zünnûn el-Misrî Özelinde Vurgulanan Kavramlar

Müellif	Eser Adı	Eserde Geçen Tasavvuf Kavramları
Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî	<i>Tabakâtu's-Sûfiyye</i>	Mârifetullah, nefis, muhabbet, ünsiyet, tevbe, kibir, sıdk ve sûfî.
Ebû Nuaym el-İsfahânî	<i>Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiya</i>	Cömertlik, acz-i itiraf, muhabbet, doğruluk, yakînin amelleri, şükür, ünsiyet ve vahdaniyet.
Hücvîrî	<i>Keşfü'l-Mahcûb</i>	Nefis, mucize, keramet, mârifet, ilim, tevbe ve müşahade.
Abdülkerîm el-Kuşeyrî	<i>Risâle</i>	Mârifetullah, tevbe, hikmet,

¹⁵ Hacı Bayram Başer, *İslam Düşünce Atlası*, "Zünnûn el-Misrî". <https://islamdusunceatlası.org/zunnun-el-misri-/113> (Erişim 9 Ağustos 2023).

Bazı kaynaklarda Nûbe olarak geçerken diğer bazı kaynaklarda ise Nûbe olarak ifade edilir. Biz burada genel kanaate de uygun olan Nûbe ismini kullanmayı tercih ettik.

İbnü'l Cevzî	<i>Sifatü's-Safve</i>	Uzlet, kalbin hastalıkları, zikir, taat, mârifet.
Abdurrahman-ı Câmî	<i>Nefehâtü'l-üns</i>	Tevbe, tevekkül, muhabbet, mârifet, nefis, hayret, ubudiyet ve rububiyet.
Şa'rânî	<i>Tabakâtü'l-Kübrâ</i>	Tevbe, ünsiyet, sıdk, günah ve kalbin hastalıkları.
İbnü'l-Mülakkın	<i>Tabakâtü'l-Evliyâ</i>	Tevbe, ilim, mârifet, ihlas, halvet, nefis, itaat ve takva.

5. Zünnûn el-Mısırî'nin Hayatı

Mısır'ın İhmîm (Ahmîm)¹⁶ şehrinde 155 (772) yılında Nûbe^{17*} asıllı bir aileden dünyaya geldiği tahmin edilen Zünnûn el-Mısırî, Mısır'da zühd ve tasavvuf düşüncesinin ilk temsilcisi olarak kabul edilir. Asıl adı Sevbân b. İbrahim'dir¹⁸; künyesi Ebü'l-Feyz¹⁹, lakabı ise Zünnûn'dur²⁰. Zünnûn balık sahibi ve balıkçı manasına gelir.²¹ Feridüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ'da* kaydettiğine göre sûfinin bu lakap ile şöhret bulmasına sebep olan olay şudur: Sevbân bir gün bir gemiye biner ve gemideki bir tüccarın mücevherleri kaybolur. Bunun üzerinde orada bulunanlar Sevbân'dan şüphelenir ve kendisini tüccarın mücevherlerini çalmakla suçlar. Maruz kaldığı ithamlara ve işkenceye dayanamayan Sevbân elini göğze doğru kaldırır ve "Yâ Rabbi, benim halimi ancak sen bilirsin" şeklinde Allah'a niyaz eder. Bunun üzerine denizin üzerinde birçok balık görünmeye başlar ve her birinin ağzında bir mücevher vardır. Sevbân uzanıp bu mücevherlerden birini alıp tüccara uzatır ve böylece kendisine yöneltilen ithamlardan kurtulur. Bu olaydan sonra halk arasında "Zünnûn" lakabıyla anılmaya başlar.²² Zünnûn el-Mısırî'nin babası Kureysli mevâlilerden olup²³ adı İbrahim'dir²⁴ ve İshak b. Muhammed el-Ensârî'nin mevlasıdır.²⁵ Kaynaklarda Zünnûn'un Zülkif²⁶ adında bir kardeşi olduğu bilgisi geçmektedir. İbnü'l Mülakkın

¹⁶ Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*,71; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 17/398.

¹⁷ İbnü'l Cevzî, *Sifatü's-Safve*, 879; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 71; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 129; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 173; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 17/399; Tosun, "Zünnûn el-Mısırî" 44/575; Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 52; Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 45.

¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 15; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, 37; İbnü'l Cevzî, *Sifatü's-Safve*, 879; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 71; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*,129; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 17/398; Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", 44/575; Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 45.

¹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 15; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, 37; İbnü'l Cevzî, *Sifatü's-Safve*, 879; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 129; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 17/398.

²⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 15; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, 37; İbnü'l Cevzî, *Sifatü's-Safve*, 879; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*,71; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 129.

²¹ Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", 44/575.

²² Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 18; Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", 44/575.

²³ Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 71.

²⁴ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, 37; İbnü'l Cevzî, *Sifatü's-Safve*, 879; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 129.

²⁵ İbnü'l Cevzî, *Sifatü's-Safve*, 879.

²⁶ Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 72.

Tabakât'ül-Evliyâ'da Zerkan b. Muhammed'i bu isme ilave olarak zikreder ve sûfinin nisbesi tespit edilemeyen bir kız kardeşinin olduğunu aktarır.²⁷

Zünnûn el-Misrî Suriye'ye, Mekke'ye ve Yemen'e seyahat eder.²⁸ Bir müddet Hicaz'da ikamet eder ve burada Mâlikî mezhebinin kurucusu olan Mâlik b. Enes'ten fıkıh dersi alır, böylece kendisinden Muvatta'yı nakleder.²⁹ İlk kelâm tahsilini ise Suriye'de alır. Zünnûn buralarda Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) gibi büyük âlim ve sûflerden ders alır.³⁰ Ayrıca kaynaklarda Şakırân b. Ali el-Âbid (ö. 186/802) ve Fâtıma en-Nisâbûrî (ö. 223/838) de sûfinin hocaları arasında zikredilir.³¹ Bazı kaynaklarda ise bu isimlere ilave olarak sûfinin İsrâfil el Mağribî'nin (?) müridi olduğu ifade edilir.³² Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896) Zünnûn el-Misrî'nin talebesi,³³ Ahmed el-Harrâz (ö. ?) ve Ahmed el-Celâ' (?) da onun ashabındandır.³⁴ Zünnûn el-Misrî'nin kendisinden rivayet aktardığı kişiler; Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Sâlim el-Havvâs (?), Yelzem b. Selim (?), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Abdullah b. Lehî'a (ö. 174/790), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Reşadeyn b. Said (?), Mervân b. Muaviye el-Fezarî (?) ve Yunus b. Yezid (?)'dir. Zünnûn el-Misrî'den rivayet aktaran kimseler ise; Ahmed b. Subih b. Reslân el-Fuyûmî (?), Ebû Kutâe (?), Ebû'l-Yalin Rıdvan b. Muhammed (?), Mikdâm b. Dâvûd Telid (?), Hasan b. Mus'ab en Nehaî (?), Cüneyd b. Muhammed (?) ve Muhammed b. Katen (?)'dir.³⁵ Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988), Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072), Hücvirî (ö. 465/1072 [?]), Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 73/692 [?]), Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221), Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492), İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi âlimler de Zünnûn el-Misrî'nin etkilediği isimler arasında yer alır.³⁶

Zünnûn Mısır'da tasavvuf ve hikmete dair konuşmalar yapmaya başlayınca özellikle iki grubun eleştirisine maruz kalır. Başta Abdullah b. Abdülhakem (ö. 214/829) olmak üzere Mısırlı Mâlikî fâkihleri onu daha önce duyulmamış tasavvufî konuları konuşmakla suçlar ve kendisini zındık olarak itham eder.³⁷ Mu'tezilî âlimler ise "Kur'an mahlûk değildir" şeklindeki muhalif görüşünden dolayı kendisini eleştirir.³⁸ Bu eleştirilere ve hatta bazı kaynaklarda ifade edildiği üzere bu zulümlere dayanamayan Zünnûn 228 (843) yılında Mısır'dan ayrılır. Ardından tekrar Mısır'a döner ve halife Me'mûn (ö. 219/833) ve haleflerinin saltanatlarında gerçekleşen mihne esnasında, Kur'an'ın mahlûk olmadığı görüşünü benimsediğinden dolayı dönemin idarecilerine

²⁷ İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 178.

²⁸ Tosun, "Zünnûn el-Misrî", 44/575.

²⁹ Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 72; Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 52; Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 45.

³⁰ Tosun, "Zünnûn el-Misrî", 44/575.

³¹ Başer, "Zünnûn el-Misrî".

³² Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 72.

³³ Başer, "Zünnûn el-Misrî".

³⁴ İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 176.

³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 17/398.

³⁶ Başer, "Zünnûn el-Misrî".

³⁷ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretül-Evliyâ*, 17; Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-Velâye*, 66.

³⁸ Tosun, "Zünnûn el-Misrî", 44/575; Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 53.

şikâyet edilir. 241(855) veya 244 (858) yılında tutuklanarak Mısır'dan Bağdat'a götürülür.³⁹ Abbasi Halifesi Mütevekkil tarafından Sâmerâ'daki sarayında sorguya çekilir. Zünnûn'un yaptığı açıklamalardan memnun kalan halife, seleflerinin aksi yönde bir politika izler ve sûfiyi ödüllendirerek serbest bırakır. Tekrar Mısır'a dönen Zünnûn hayatının sonuna kadar orada kalır. 245 (859)⁴⁰ veya 248'de (862) Mısır'ın Cîze şehrinde vefat eder ve cenazesi Cîze şehrinde küçük bir kabristana defnedilir.⁴¹ Kaynaklarda Zünnûn'un vefatına ilişkin cenazesinde yaşanan birtakım garip olaylar aktarılır. Buna göre Zünnûn vefat ettiğinde hava çok sıcaktır. Bunun üzerine cenazesine sürüler halinde kuşlar iştirak eder ve gökyüzünde adeta bir bulut kümesi oluşturarak cenazeye katılan kişilerin üzerinde gölgelik oluştururlar.⁴² Rivayete göre İmam Şâfiî'nin talebesi Müzenî'nin (ö.264/878) cenazesi dışında o güne kadar hiç kimsenin cenazesinde böyle bir hadiseye şahitlik edildiği görülmemiştir. Ayrıca kaynaklarda Zünnûn'un vefatının ikinci gününde kabrine gidildiği ve orada insanların yazısına benzemeyen bir hatla "Zünnûn Allah'ın sevgilisidir. O Allah'a olan özleminden hayatını kaybetmiştir" ifadesinin yazılı olduğu söylenir.⁴³

Kaynaklarda Zünnûn el-Mısri'nin şahsiyeti hakkındaki aktarımlara bakıldığında sûfi, zâhid, abid ve melâmî yaşam tarzını benimseyen bir zat olduğu görülür. Ayrıca Arap dilinin inceliklerine vakıf bir filozoftur, vaiz ve âlimdir.⁴⁴ İlim, ibadet, hal ve edebe riâyeti bakımından eşsiz bir kişi olarak tanınan Zünnûn hakkında pek çok âlim övgü dolu sözler zikreder. Bunun yanında halk arasında keramet sahibi bir Zat olarak bilinir. Şemâîli hakkında kaynaklarda detaylı bir anlatım yoktur, yalnızca kızıl sakallarının olduğu ve insanların kendisini bu şekilde târif ettiği aktarılır.⁴⁵ Ayrıca Zünnûn Mısır halkı tarafından tasavvufi görüşlerinden ötürü zındık olarak nitelenir ancak insanlar onun kıymetini öldükten sonra anladıklarını ifade ederler. Bununla beraber Zünnûn tıp, kimya, simya ve sihir ilmine olan yakınlığı ile bilinir. Nitekim kimya ilmine dair ilk konuşan ve bu disipline ilişkin eser yazan kişi olarak aktarılır.⁴⁶ İbnü'l Kiftî (ö. 646/1248) *İhbârü'l-ulemâ bi ahbârü'l-hükemâ* adlı eserinde Zünnûn el-Mısri'nin kimya disiplinini öğrendiğini ve Câbir b. Hayyân (ö. 200/815)'in ekolünden olduğunu ifade eder.⁴⁷

Rivayete göre Zünnûn kendisini bâtın ilmine adanmış ve bâtını felsefenin uzmanı olmuştur. Zünnûn, Mısır'ın İhmim beldesinde "berba" olarak bilinen harabe tapınaklara sık sık giderek orada müminin imanını kâfirin ise tuğyanını arttıran garip şekillere ve tasvirlerle şahit olmuştur.⁴⁸ Zamanla bu tasvirlerin manasına vakıf olmuş ve kendisine velâyet yolunun ilim kapılarını açmıştır. Sûfinin "berba" adlı tapınaklarda gizli tasvirlerin sırrına vakıf olduğunu, bu

³⁹ Başer, "Zünnûn el-Mısri".

⁴⁰ Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, 15; Abdurrahman-ı Câmî, Nefehâtü'l-Üns, 84; Şa'rânî, Tabakâtü'l-Kübrâ, 129; İbnü'l-Mülakkin, Tabakâtü'l-Evliyâ, 174; İbn Asâkir, Târîhu Medîneti Dımaşk, 17/399.

⁴¹ Tosun, "Zünnûn el-Mısri", 44/576; Alexander Knysht, Tasavvuf Tarihi, 53; Başer, "Zünnûn el-Mısri".

⁴² Ferîdüddin Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, 18; Şa'rânî, Tabakâtü'l-Kübrâ, 129.

⁴³ Abdurrahman-ı Câmî, Nefehâtü'l-Üns, 84.

⁴⁴ İbn Asâkir, Târîhu Medîneti Dımaşk, 17/399.

⁴⁵ İbn Asâkir, Târîhu Medîneti Dımaşk, 17/399.

⁴⁶ Reynold Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, 45.

⁴⁷ Reynold Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, 46.

⁴⁸ Reynold Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, 46.

konuda pek çok malumâta sahip olduğunu aktaran kişilerden biri de el-Mesûdî'dir. el- Mesûdî Zünnûn'dan yüz yıl sonra vefat eden ve onun hakkında konuşan ilk kişidir.⁴⁹ Bu bağlamda bu hususla ilgili aktarmış olduğu rivayetler oldukça önemlidir. Kuşeyrî'den nakledilen bir rivayette de, Zünnûn'un sihir ilmi ile uğraştığı ve tütsü (buhur) yaptığı ifade edilir. Buna göre bir gün Zünnûn'u ziyarete giden bir kişi sûfinin önünde altından bir leğen olduğunu ve etrafındaki bitki ve amberlerle sihir yaptığını görür. Bunun üzerine Zünnûn davetsiz giren ve kendisini bu halde gören zata "Sen meliklerin huzuruna bast hallerindeyken mi giriyorsun" diyerek bağırır.⁵⁰

Bazı Müslüman âlimler ve Batılı araştırmacılar Zünnûn'u "simya, ilm-i nücûm ve sihir" ilimleri ile meşgul olması sebebiyle Kiptî İrfâncılığa ve Neo-Platonist fikirlere yakın görürler.⁵¹ Nicholson gibi bazı düşünürler ise tılsım ve teosofi ilmi arasında bir ilişki olduğundan söz eder ve Zünnûn'un sihir ilmine dair bilgisini bu irtibat çerçevesinde açıklamaya çalışır. Fakat kaynaklarda buna dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla böyle bir irtibatın delillendirilmesi ve tasavvuf ilmi dâhilinde açıklanması ziyadesiyle güç gözükmetedir.

6. İlmî Kişiliği, Tasavvufî Görüşleri ve Eserleri

Zühhd dönemi tasavvuf ehlinden olması, tasavvufta 'hâl ve mâkamlarla' ilgili konuşan ve ayrıca mârifet bahsine dair ilk söz söyleyen sûfî olması itibarıyla Zünnûn el-Mısırî'nin görüşleri tasavvuf tarihi bakımından oldukça önemlidir. Bu görüşler adeta tasavvuf düşüncesinin bel kemiğini oluşturacak niteliktedir. Ayrıca erken dönem tasavvuf düşüncesinin anlaşılması, tasavvufî düşüncenin gelişim seyrini tahlil edebilmek ve erken dönemdeki düşüncelerin daha sonraki süreçlerde ortaya çıkan tasavvuf felsefesi alanındaki yaklaşımlara etkilerini tespit edebilmek bakımından oldukça önemlidir. Buna binaen çalışmamızın bu bölümünde Zünnûn el-Mısırî'nin temel tasavvufî görüşleri konularına göre tasnif edilerek ele alınacak, yer yer bazı rivayetler ve menkıbeler üzerinden sûfinin genel tasavvuf düşüncesi kısaca ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Zünnûn el-Mısırî özellikle **mârifet** bahsine ilişkin tâlimi ve bu bağlamda yaptığı ârif tanımı ile diğer sûfilerden ayrılır. Mârifet ehlini "bedenleri dünyevi, kalpleri semavi"⁵² kimseler olarak târif eden sûfî, mârifeti ayrıca üç kısma ayırır. Birincisi; Bütün Müslümanların sahip olduğu mârifet, ikincisi; filozofların sahip olduğu mârifet, üçüncüsü ise tevhid sıfatlarını hakkıyla bilmek manasına gelen ve Allah'ı kalpleriyle gören velilere ait mârifettir.⁵³ Ârifler bu bilgiyi ezelde ilâhi takdim ile alırlar. Zünnûn ârifin sahip olduğu bilgiyi Allah'ın ezelde takdim etmesiyle ilişkilendirdiği için Nicholson gibi bazı batılı araştırmacılar tarafından Yeni Eflatuncu düşünceye yakın olduğu iddia edilir. Ayrıca *Tabakâtü's-Sûfiyye*de "Sakin mârifetullah iddiasında

⁴⁹ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 46.

⁵⁰ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 48.

⁵¹ Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 54.

⁵² İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 11/446.

⁵³ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 44.

bulunanlardan olma, zahitliği meslek edinen kimselerden olma ve ibadetleri ile anılan kimse olma" ⁵⁴ şeklinde bir rivayeti vardır. Sonraki dönemlerde müellifler bu rivayete sıklıkla işaret eder. Buna göre Zünnûn mârifetin ilâhi bir lütf olduğunu ve havas ehline verildiğini düşünür. Nitekim bundan dolayı avamı mârifetullah iddiasında bulunmaması gerektiği ve bu bilgiyi elde etme imkânına sahip olmadığı hususunda uyarır. Ayrıca sûfinin "övünmek ve mârifetullah iddiasında bulunmak hakkın müşâhedesinden perdelenmiş olan kimselerin özellikleridir"⁵⁵ sözleri yapılan değerlendirmeleri destekler mahiyettedir.

Tevbe bahsinde ise sûfi öncelikle avamın ve havassın tövbesinin ayrı olduğunu söyler. Ardından tevbe'yi inabe ve isticabe tevbesi diye ikiye ayırır. İnabe tevbesi Allah'tan korkarak, isticabe tevbesi ise Allah'tan hayâ ederek günahlardan uzak durmaktır.⁵⁶ Buna göre inabe tevbesi avamın, isticabe tevbesi ise havassın tevbesine delâlet eder. Avamın tevbesi günahattan, havassın tevbesi ise gafletten korur.⁵⁷ Ayrıca Zünnûn, tevbenin sahih olabilmesi için önce günahın idraki, ardından nedâmetin gerekli olduğunu söyler. ⁵⁸

Allah'tan sürekli can dostu ve sevgilisi olarak bahseden sûfi bir rivayetinde şöyle der; "Allah'a dost olmak, kalbin Allah ile sükûn bulması (durulaşması, saflaşması)"⁵⁹ demektir. Zünnûn'un bu minvaldeki sözleri daha sonra sûfilerin din dilinde daha bariz hale gelecek olan 'aşk' sembolizmini yansıttığını söylemek mümkün gözükmektedir.

Bir rivayette Zünnûn'a "perdelerin en gizli ve şiddetlisi hangisidir" şeklinde bir soru sorulur ve Zünnûn cevaben "kişinin nefsinin ve nefsinin işlerini yapmaya koyulmasıdır"⁶⁰ der. Daha sonra bir başka rivayette ise kendisine "yaratılış bakımından en süfli olanlar kimlerdir?" şeklinde sorulur. Zünnûn "Allah'a giden yolları bilmeyen ve Allah'ı tanımayan kimseler" olarak yanıt verir. Ayrıca "ahmak kişiyi, nefsinin hevasına tabi olan kimse" şeklinde târif eder.⁶¹

Zünnûn'a **hikmetle** ilgili düşüncesi sorulduğunda "tıka basa dolmuş bir midede, hikmet hâsil olmaz" ⁶² şeklinde yanıt verir. Bu ifade ile sûfinin tasavvuf düşüncesinde kabul görmüş "killetü ta'am" felsefesine işaret ettiği söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Zünnûn'un **müşahade** bahsi ile ilgili görüşleri yalnızca Kuşeyrî'nin *Risâle'sinde* ele alınmaktadır. *Risâle'de* sûfi'nin "şayet ben Rabb'im bir an dahi göremezsem deli olurum. Her kim onu görmüyorsa o zaman o perdelenmiştir" ⁶³ sözleri aktarılır. Burada sûfinin Allah'ı görme ifadesinden kastının ne olduğu tam olarak açık değildir. Dolayısıyla

⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1/17.

⁵⁵ Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, çev. Mustafa Abdülkâdir Â'ta (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 1/17.

⁵⁶ *Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb*, 1/335.

⁵⁷ *Kuşeyrî, er-Risâle*, 38.

⁵⁸ *Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye*, 20.

⁵⁹ *İbnü'l-Mülakkın, Tabakâtü'l-Evliyâ*, 174.

⁶⁰ *Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye*, 1/18.

⁶¹ *Şa'rânî, Tabakâtü'l-Kübrâ*, 130.

⁶² *Kuşeyrî, er-Risâle*, 1/38.

⁶³ *Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb*, 1/363-367.

bu bahiste, sūfîye göre Allah'ı görmenin gerçek mahiyeti nedir ve kişi hangi sebeple Allah'ı görmekten perdelenir sorularının sorulması ve bunlara yanıt aranması, müşâhede bahsinin ve zühd dönemi tasavvuf düşüncesinde rü'yettullah meselesinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Zünnûn Allah'ın Zat'ını bilmenin çeşitli makamları olduğunu söyler. Buna göre "Allah'ın Zat'ına (yani varlığına) hayret etmek, O'nu düşünmek cehalet ve şirktir. O'nun keyfiyeti ile ilgili hayret ise mârifettir. Birinci tür hayret sapıklık ve ilhad iken, ikinci tür hayret açık seçiktir ve mârifete ulaştırır".⁶⁴ Ayrıca Zünnûn rububiyetin Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu ve onun dilediği her şeyde bir hikmet olduğunu söyler.⁶⁵

Sıdk'ı Allah'ın yeryüzündeki kılıcı olarak⁶⁶ ifade eden Zünnûn, bir başka rivayette ise şöyle der; "Üç şey mevcuttur ve üç şey kayıptır. İlim vardır ancak onunla beraber amel kayıptır. Amel vardır ancak onunla beraber ihlas kayıptır. İhlas vardır ancak onunla beraber sıdk kayıptır".⁶⁷

Zünnûn'un dikkatimizi çeken temel düşüncelerinden biri de yapmış olduğu **sûfi** tanımıdır. Nitekim kendisine sūfi kimdir diye sorulduğunda "konuştuğu zaman konuşması gizli hakikatleri açıklayan, sustuğu zaman ise dili susan ancak azaları onun dünya ehlinde olmadığı açıklayan kimsedir" ⁶⁸ şeklinde yanıt verir. Bu tanımda geçen gizli hakikatler ifadesi ve sūfîlerin bu hakikatlere sahip olması tasavvuf düşüncesinde yer alan batını ilimleri ve sır kelimesini anlamak açısından değerli olabilir.

Zünnûn mucize ve keramet mevzusunda, söz konusu kavramlar arasındaki farkı zikrederken, mucizede bir tabi olma ve ikna durumunun söz konusu olduğunu söyler. Sūfî'ye göre Peygamber mucizeyi herhangi bir iddia ile ortaya koyarken, keramette insanlara hakikati ispat etme, herhangi bir iddiada bulunma ve insanların tabi olmasını bekleme kaygısı yoktur. Ayrıca Peygamber'in mucizeyi ortaya koyma veya gizlemesinde kendisi için bir hayır varken, evliyânın keramet göstermesinde kendisine dönük bir hayır yoktur. Nitekim bundan dolayı evliyâ keramet göstermek istediğinde bu isteği gerçekleşmezken, kimi zaman ummadığı ve arzu etmediği bir vakitte keramet zuhur edebilir. Bu durum Peygamber'in kendisine verilen bir şeriate sahip olması, fakat evliyânın herhangi bir şeriat ile mes'ul olmaması ile alakalıdır.⁶⁹

Zünnûn el-Mısıri'nin zikredilen temel meseleler haricindeki rivayetleri bir bütün olarak şöyle zikredilebilir: Sūfî'ye göre "bedenin hastalıkları açıkta, kalbin hastalıkları ise günahlardadır. Bedenin hastalıkla beraber yemeğin tadını alamadığı gibi, kalp de günahlarla beraber ibadetin

⁶⁴ Abdurrahman-ı Câmî, Nefehâtü'l-Üns, 73-74.

⁶⁵ Abdurrahman-ı Câmî, Nefehâtü'l-Üns, 73-74.

⁶⁶ İbnü'l-Mülakkın, Tabakâtü'l-Evliyâ, 174.

⁶⁷ İbnü'l-Mülakkın, Tabakâtü'l-Evliyâ, 175.

⁶⁸ Süleîmî, Tabakâtü's-Sûfiyye, 1/19.

⁶⁹ Hücûrî, Keşfü'l-Mahcûb, 1/265.

lezzetine ulaşamaz. Bu sebepten mârifete ulaşmak isteyen ve kalbini temiz tutmak isteyen kimseler günahlardan uzak durmalıdır".⁷⁰ "Dünya cömertliği bolca ihsanda bulunmak, din cömertliği ise Allah'a itaat etmek için koşmaktır".⁷¹

"Üç yolculuk yaptım ve bu yolculuklardan üç ilim getirdim. Bunlardan birincisini hem avam hem de havas ehli olanlar için kabul ettim. İkincisini havas için kabul edip avam için kabul etmedim. Üçüncüsünde ise ne avam ne de havas için bir şey getirmedim. Birinci ilim tövbedir, onu hem havas hem de avam kabul etti. İkinci ilim tevekkül ve muhabbettir, onu havas kabul etti ama avam kabul etmedi. Üçüncü ilim ise ne avamın akıl ve ilim ile bilmeye güç yetiremeyeceği hakikattir". "Üç şey mevcuttur ve üç şey kayıptır. İlim vardır ancak onunla beraber amel kayıptır. Amel vardır ancak onunla beraber ihlas kayıptır. İhlas vardır ancak onunla beraber sıdk kayıptır".⁷²

"Üç şey vardır ki bunlar tevazuunun işaretidir. Kişinin nefsinin küçük görünüşünü ayıplarını bilmesi, insanları ta'zim edip tevhid ehline hürmet göstermesi ve kim olduğu fark etmeksizin herkesten gelen hak ve nasihati kabul etmesidir". "Üç şey vardır ki bunlar kişinin saflığına işarettir. Kalbin yumuşaklığı, gözyaşlarının hızlıca akması ve kişinin her türlü öğüdü/nasihati almasıdır".⁷³

Zünnûn'un fakr ile ilgili görüşü şu şekildedir; "kişinin fakirlikten korkması, Allah'ın ona karşı öfkesini gösterir". Ayrıca "ârif olan kimsenin Allah'ın huzurundan kovulmasının işareti, kendisinde zikrin inkıtaa uğraması ve mahzunun hüznü kemale eriştiğinde gözyaşlarının akmamasıdır" şeklinde bir rivayeti de zikredilebilir.⁷⁴

Zünnûn el-Mısırî'nin zikredilen tasavvufî görüşlerinin yanı sıra hadis rivayetinde bulunduğu da görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisinden aktarılan iki hadis vardır. Bunlardan bir tanesi Sülemî'nin *Tabakât*'inde geçen "Dünya müminlerin hapisanesi, kâfirlerin ise cennetidir"⁷⁵ mealindeki hadistir. Diğerisi ise İbn 'Asâkir'in *Târîhu Dimâşk eserinde geçer*. Rivayet zincirinde Zünnûn el-Mısırî'nin de yer aldığı hadis "Gerçek sabır, meşakkatli de olsa musibetin ilk anında gösterilen sabırdır"⁷⁶ şeklindedir.

Zünnûn'un hiyeroglif yazısını okuyabildiği, tıp, kimya/simya ve havas ilimleriyle meşgul olduğu öne sürülmüş, bu konulara dair bazı eserler ona nispet edilmiştir; *el-Kasîde fî's-san 'atî'l-kerîme*⁷⁷, *Risâle fî anâsîrî's-selâse*⁷⁸, *Risâle fî havâssî'l-iksîr*⁷⁹, *Risâle fî tedbîrî'l-hacerî'l-kerîm*⁸⁰,

⁷⁰ İbnü'l Cevzî, Sıfatü's-Safve, 2/880.

⁷¹ İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, 11/451.

⁷² Abdurrahman-ı Câmî, Nefehâtü'l-Üns, 72.

⁷³ İbn Asâkir, Târîhu Medîneti Dimâşk, 17/424.

⁷⁴ Şa'rânî, Tabakâtü'l-Kübrâ, 130.

⁷⁵ Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye, 1/17.

⁷⁶ İbn Asâkir, Târîhu Medîneti Dimâşk, 17/399.

⁷⁷ Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2130/2, vr. 35^b-36^a; Urcûze fî'l-kîmyâ', British Museum Library, Add. 1590, vr. 2-7; Manzûme fî 'ilmî'l-kîmyâ', Ârif Hikmet Ktp., nr. 110/80). Eseri İzzeddin el-Cîdekî ed-Dürrü'l-meknûn fî şerhi Kasîdeti Zünnûn adıyla şerhetmiştir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2065/2, vr. 17a-34a).

*Risâle fi'l-hacer ve Risâle fi's-san'â*⁸¹, *Sifatü'l-mü'min ve'l-mü'mine*.⁸² Zünnûn el-Misrî'ye ayrıca *el-Mücerrebât*, *Kitâbü'l-'Acâ'ib*, *Risâle fi zikri menâkibi's-sâlihîn*, *Duâ'* ve *Risâle fi'l-hikmeti'l-'uzmâ ve's-san'ati'l-mübâreke* adlı eserler nispet edilmektedir.⁸³

7. Zünnûn el-Misrî'nin Tasavvuf Düşüncesindeki Yeri

Zünnûn el-Misrî tasavvuf tarihinde mârifet bahsine ilişkin söz söyleyen ilk kişi olması hasebiyle hem erken dönem tasavvuf tarihinde hem de tasavvufun daha sonraki süreçlerinde fikirleri ile dikkat çeken bir isim olmuştur. Erken dönemde tasavvufun sistematik bir tâlim süreci olmasa da Zünnûn ile irtibat kuran ve kendisiyle çeşitli tasavvufî mülâhazalarda bulunan bazı isimler olduğu gibi aynı zamanda Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serrâc et-Tûsî gibi sûfîlerin de kendisinden etkilendiği bilinmektedir. Bunun yanında sûfinin fikirlerinden ötürü çeşitli baskılara maruz kaldığı, dönemin hâkim otoritesi tarafından sorguya çekildiği ve özellikle Mısır halkı tarafından zındıklık ile itham edildiğinden dolayı sürgün edildiği zikredilmektedir. Bu bağlamda erken dönemde Zünnûn el-Misrî'yi büyük bir sûfî ve abid olarak görenler olduğu gibi, kendisine karşı muhalif tavırların da mevcut olduğu söylenebilir. Fakat daha sonraki süreçlerde özellikle sistematik tasavvuf döneminde sûfîler eserlerinde Zünnûn el-Misrî'den çeşitli nakillerde bulunmaktadır. Nitekim Zünnûn'dan yüz yıl sonra vefat eden ve sûfî hakkında konuşan ilk kişi olarak bilinen el-Mesûdî Zünnûn'u "zâhid, özel bir tarika sülûk eden ve dinde özel bir yol takip eden bir filozof" olarak târif etmektedir.⁸⁴

Hâris el-Muhâsibî Zünnûn'un "doğulu zâhidler ve ilk mutasavvıfların kelime dağarcığı ve düşüncelerine tümüyle aşına" olduğunu ifade eder.⁸⁵ Ayrıca Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns* eserinde "Zünnûn sûfîlerin reisidir; sûfîlerin tamamı onun ahfâdıdır. Ondan önce de bu düşünceler mevcuttu; fakat o, tasavvufî sembolleri izah eden ve bu hususla ilgili konuşan ilk kişidir" söylemlerini aktarır.⁸⁶ Akranlarından sayılan Saîd b. Yezid en-Nebâcî(?) Zünnûn'nu "mârifet konusunda en güzel kelamı söyleyen kişi" olarak târif eder.⁸⁷

Nicholson, ârifleri "Allah'ın seçkin kulları" olarak tavsif eden Bişr el-Hafî'den (ö. 277/?) sonra işrakî tasavvufun kurucusu ünvanını almaya en layık kişinin Zünnûn el-Misrî olduğunu belirtir. Ayrıca Zünnûn'u vecd, semâ ve tevhîd kavramlarını ilk tanımlayan kişi olarak zikreder.

⁷⁸ TSMK, III. Ahmed, nr. 2075, vr. 76b-79a.

⁷⁹ Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5309/5, vr. 105a-109b.

⁸⁰ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4224/8, vr. 49a-54b.

⁸¹ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4224/9, vr. 54b-57b.

⁸² Şam'da yazma bir nüshası bulunan risâle (Zâhiriyye Ktp., Mecmûa, nr. 87/11) Remzî Sa'deddin Dimaşkiyye tarafından yayımlanmıştır (Likâ'ü'l-'aşri'l-evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm içinde, Beyrut 1423/2002).

⁸³ Tosun, "Zünnûn el-Misrî", 44/577.

⁸⁴ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 46.

⁸⁵ Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 53.

⁸⁶ Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 53.

⁸⁷ İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 178.

⁸⁸Ebû'l-Mahâsi'nin de "Zünnûn el-Mısırî velâyet ehlinin hâl ve makâmı hakkında Mısır'da konuşan ilk kişidir" der.⁸⁹

İbn Hallikân sûfiyi ilim, ibadet, hal ve edebe riâyeti bakımından eşsiz bir insan olarak tanıtır. Ayrıca Zünnûn el-Mısırî'yi filozof, Arap dilinin tüm inceliklerine vâkıf olan ve melamî⁹⁰ yaşantısıyla şöhret bulan bir kimse olarak târif eder.⁹¹

Sonuç

Tüm bu değerlendirmeler ışığında denilebilir ki; tabakât yazıcılığı tasavvuf tarihi açısından ve erken dönem tasavvuf düşüncesinin gelişim seyrinin izlenebilmesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim herhangi bir tasavvufî kavramın, tasavvuf düşüncesinde sistematik bir hale gelmeden ve belirginleşmeden önce tabakât eserlerinde zikredilen sûfî şahsiyetlerin yaşantılarında/rivayetlerinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu durum, söz konusu yaklaşımların ortaya çıktığı dönemin düşünce yapısını tespit etme imkânı sunmaktadır. Bu çalışmada bilhassa Zünnûn el-Mısırî ile beraber tasavvuf düşüncesine dâhil olan bazı tasavvufî ıstılahlar ortaya konulmuştur. Sûfinin bilhassa mârifet bahsi ile ilgili sözleri bu durumu destekler niteliktedir. Zira Zünnûn tasavvuf tarihinde mârifet ile ilgili konuşan ve buna dair beyanlarda bulunan ilk kişidir. Bazı araştırmacılar tarafından ârifin bilgisini ilahi bir takdim olarak görüp bunu ezelf kılması itibariyle eleştirilse de, kendisinden sonraki dönemlerde gelen sûfiler bu konuda görüş birliğinde olmuşlardır. Bunun yanında ilk dönem tasavvuf literatüründe Zünnûn el-Mısırî'nin tasavvufta hâl ve makâmı ile ilgili konuşan ilk kişi olarak zikredildiği tespit edilmiştir. Buna ilaveten Zünnûn'un vecd, semâ ve tevhid kavramını tanımlayan ilk kişi olduğu neticesine vardığımızı da beyan etmek gerekir.

Daha sonraki dönemlerde tasavvuf dilinde belirgin bir şekilde görülecek olan "aşk" düşüncesinin de Zünnûn el-Mısırî'nin ünsiyet bahsine dair bazı rivayetlerine dayandığı söylemek mümkündür. Nitekim Zünnûn Allah'tan 'sevgilim, mahubum' olarak söz etmiş ve bu durum sûfilerin ıstılahında "aşk" düşüncesinin zuhur etmesine zemin hazırlamıştır. Zünnûn el-Mısırî'den nakledilen iki hadis rivayetinin tespit edilmiş olması sûfî ile hadis ilmi arasında bir irtibatın mevcut olduğunu, aynı zamanda az dahi olsa sûfinin hadis rivayetinde bulunduğunu ortaya koymak açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışmayı yaparken dikkatimizi çeken noktalardan biri; klasik dönem tabakât ve tarih kitaplarında Zünnûn el-Mısırî'nin tıp, kimya ve sihir ilimleriyle meşgul olduğuna dair bir bilgi yer almazken, çağdaş dönem çalışmalarında özellikle bu noktaya dikkat çekilmiş olmasıdır. Nitekim Nicholson ve Knysh gibi batılı araştırmacılar Zünnûn'un sihir ilmine vakıf olduğunu iddia etmiş ve

⁸⁸ Reynold Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, 43.

⁸⁹ Reynold Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, 43.

⁹⁰ Süleyman Şeyhî, Bahrû'l-Velâye, 66.

⁹¹ Reynold Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, 45.

bu bağlamda tılsım, teosofi ile tasavvuf arasında bir ilişki kurulabileceğini, bunun mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat kaynaklarda bu irtibatın kurulmasını mümkün kılacak ve söz konusu iddiayı temellendirecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu husustaki bilgiler oldukça sınırlıdır.

Tüm bunlara karşı Zünnûn el-Mısırî Mısır halkı tarafından "zındık" olarak nitelendirilmiş ve bazı kesimler tarafından şiddetli eleştiriye maruz kalmıştır. Özellikle kelâmî mevzularda sûfinin sıkı bir gelenek taraftarı olduğu iddia edilebilir. Nitekim dönemin siyasi otoritesinden gördüğü baskı ve zulümlere rağmen görüşlerinde ısrarcı olması bu iddiayı destekler mahiyettedir. Fakat bununla birlikte Zünnûn'un halkın nezdinde hem ilmi kişiliği hem de tasavvufî yaşantısı bakımından büyük bir itibara sahip olduğu görülmüştür. Bu bağlamda sûfî yaşadığı süre zarfında kendi döneminin insanlarını etkilediği gibi, kendisinden sonraki dönemlerde Cüneyd-i Bağdâdî, İbn Arabî ve Ferîdüddin Attâr gibi büyük âlim ve şahsiyetleri de etkilemiştir.

Son söz olarak denilebilir ki; Zünnûn el-Mısırî, erken dönem tasavvuf geleneğinin sembol isimlerinden biridir. Kendisi tasavvufî düşüncenin -bilhassa mârifet, aşk, vecd, semâ, tevhid ve makâmîlar gibi- ve bazı tasavvufî ıstılahların sonraki dönemlerde belirginleşmesinin öncüsü olmuştur. Ayrıca Zünnûn melâmî yaşantıya sahip, Arap dilinin inceliklerine vakıf, edep ve ilme riayeti bakımından eşsiz bir insan olarak kabul edilmiştir. Klasik ve çağdaş dönem çalışmalarında Müslüman âlimlerin ve batılı araştırmacıların yaklaşımları ulaştığımız bu sonuçları destekler mahiyettedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı	Bu çalışma tek yazarlıdır.
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakem
Etik Beyanı	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu makale; herhangi bir lisansüstü çalışmadan üretilmemiştir. * Bu makale, sempozyum veya kongre gibi herhangi bir zeminde, özet veya tam metin olarak sunulmamış, özgün bir araştırma makalesidir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Declaration of Contribution Rate of Researchers	This study has one author.
Peer-Review	Double Blind Referee

Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies utilized are indicated in the bibliography. * This article is not derived from any postgraduate study. * This article is an original research article that has not been presented as an abstract or full text in any ground such as symposium or congress.
Plagiarism Checks	Done - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmmetü lil-Kitab, 2006.
- Başer, Hacı Bayram. *İslam Düşünce Atlası*. ed. İbrahim Halil Üçer. Erişim 09 Ağustos 2023. <https://islamdusunceatlası.org/zunnun-el-misri-/113>
- Câmi, Abdurrahman-ı. *Nefehâtü'l-üns min Hazarâti'l-kuds*. ed. Dr. Mahmut Âbidî. Tahran: İntişarât-ı İttılaât, 4. Basım, 1382.
- Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. ed. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Ömeri. 80 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- Eraslan, Soner. "Mâruf el-Kerhî'nin Sûfi Şahsiyeti ve Tasavvufun Menşesindeki Rolü". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/27 (2022), 169-185.
- Hücvârî, Ali b. Osman. *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Hücvârî, Ebü'l-Hasan Ali b. Osman. *Keşfü'l-Mahcûb*. çev. Ahmed Abdurrahim es-Saih - Tefvik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, 1427.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. çev. Muhammed Rıza Şefîî Kedkinî. Kahire: Darü'l- Ümmü'l Kırâe li'd-Dibaêti ve'n-Neşr, ts.
- İbn Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Mülakkın. *Tabakâtü'l-Evliyâ*. çev. Mustafa Abdülkâdir Â'ta. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.
- İbnü'l Cezvî, Ebü'l-Ferec. *Resulullah'ın Ashabının ve Belde Belde Allah Dostlarının Hayatı ve Faziletleri*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016.
- İbnü'l Cezvî, Ebü'l-Ferec. *Sıfâtü's-Safve*. ed. Tarık Muhammed Muhammed 'Abdülmün'im. İskenderiye: Dâru İbn Haldûn, ts.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-. *Allah Dostlarının Dünyası Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- Kahve, Ömer Faruk. "Tasavvuf Tabakâtında Sûfinin Görünümü: Amr b. Osman el-Mekkî Özelinde Bir İnceleme". *Sufiyye Dergisi* 13/12 (2022), 245-272.
- Knysh, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe Yayıncılık, 2020.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerîm. *er-Risâle*. çev. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. Şerif. Kûm: Menşurat'u Beydar, 1416.

- Nicholson, Reynold. *Tasavvufun Menşei Problemi*. çev. Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2018.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. *Tabakâtü's-Sûfiyye*. çev. Mustafa Abdülkâdir Â'ta. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib. *Evliyâlar Ansiklopedisi Tabakatü'l-Kübrâ*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2011.
- Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. çev. Ahmed Abdurrahim es-Saih - Tefik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sikâfati'd-Diniyye, 1426.
- Şeyhî, Süleyman. *Bahrü'l-Velâye*. çev. Semih Ceyhan - Sezai Küçük. Mavi Yayıncılık, 2007.
- Tosun, Necdet. "Zünnûn el-Mısri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman - Mustafa Kara (ed.). *Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)*. çev. Lâmiî Çelebi. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.